

Науково-
популярний
ілюстрований
журнал

ISSN 0131—2685

ПАМ'ЯТЯМ 2'91 України

квітень 1991 року

Від часів виникнення Війська Запорозького його духовними й світськими справами опікувалася Українська православна церква. Із Києва та інших міст до козацьких поселень на Велику Україну та Запорозжя прибували священники, будівничі храмів, учителі, лікарі. У монастирських і церковних шпиталях знаходили притулок старі, немічні й скалічені в боях козаки.

Першим козацьким монастирем, наданим козацтву королівським привілеєм від 1578 року, був Трахтемирівський Зарубський Успенський (він же Хрестовоздвиженський) монастир, заснований ще за часів Київської Русі. У XVII столітті духовним оберегом Війська Запорозького стає Києво-Межигірський Спасо-Преображенський монастир.

На Запорозжі в XVII—XVIII століттях існувало два козацькі монастирі, що підлягали духовній юрисдикції Київської митрополії чи відповідних церковних установ Російської держави, а в світському відношенні — Кошу Запорозької Січі: Самарський Миколаївський та Нехворощанський Успенський.

Нехворощанський монастир було засновано, очевидно, одночасно із слободою, згодом сотенним містечком Полтавського полку Нехворо-

КОЗАЦЬКИЙ МОНАСТИР НА ОРЕЛІ

Володимир ЛЕНЧЕНКО

щою та іншими поорільськими містечками — Маячкою, Китайгородом, Царичанкою, Орликом, які були заселені зокрема прибульцями з Правобічної України в 70-х роках XVII століття.

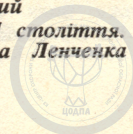
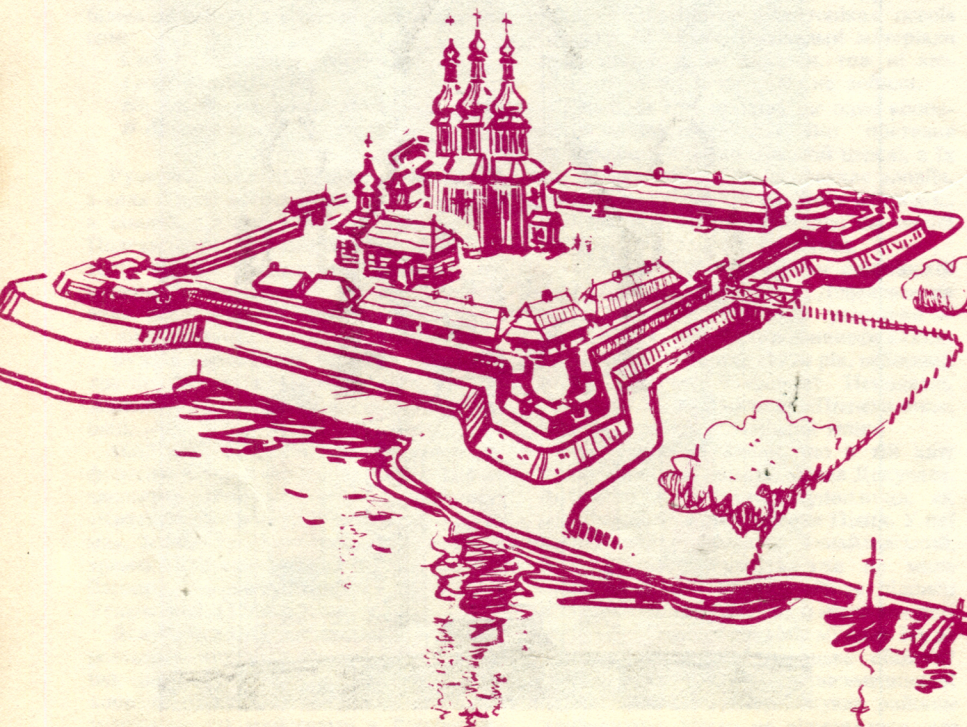
Стояв монастир на лівому, «татарському березі» Орелі проти Нехворощі. Тому зазнавав неодноразових татарських нападів та руйнувань. Згідно із занотованими в середині XVIII століття переказами місцевих жителів, наприкінці XVII

століття на місці Нехворощанського монастиря була капличка, що засвідчувала місцезонавання зруйнованого соборного храму. В каплиці жив і доглядав її чернець. Через кілька років після «шведської баталії» за ігумена Федора Нестеровича до монастиря перенесли дерев'яну Миколаївську трапезну церкву та інші будівлі з якогось орільського острова неподалік Царичанки (бо цей острів затоплювали весняні повені). Згодом вибудували монастирську соборну Успенську церкву, келії та інші споруди.

1709 року гетьман І. Скоропадський надав Нехворощанському монастирю та його ігуменові Ф. Нестеровичу привілей на володіння млинами, озерами, луками, лісами на Орелі¹. За описом 1731 року монастир володів млином на Орелі, розташований за Нехворощою, вище від місця, де впадала в річку її притока, а на лівому березі Орелі — лісом, уступом, що звався Тира, двома рибними озерами, млином². Одне з озер звалось Святим, а ліс — Рідкодубом³. Монастир володів слободами Гупалівкою та Нехворощанською Чернечиною.

Під час російсько-турецької війни 1735—1739 років монастир оточили земляними валами бастионних абрисів, ровами, рогатками, палісадними огорожами. На плані Нехворощі тих років є й монастир. Його територія, окреслена укріпленнями, формою наближалася до квадрата

Нехворощанський Успенський монастир у середині XVII століття. Реконструкція Володимира Ленченка

розмірами 50×50 сажнів. За ва-
лами, на щільно забудованому
подвір'ї, на плані видно соборну та
трапезну церкви, келії, будиночок
настоятеля, господарські та інші
споруди. Соборна Успенська церква
була за планом тризрубною, трибан-
ною, а трапезна Миколаївська —
однобанною. Згаданий план та інші
документи дали змогу виконати ціл-
ком вірогідну реконструкцію загаль-
ного вигляду Нехворощанського мо-
настиря на середину XVIII століття.

Історичні джерела XVIII століття
свідчать, що Нехворощанським мо-
настирем, розташованим на землях
Орільської та Личківської паланок
Війська Запорозького, опікувався
Кіш, а його прочанами та ченцями
були козаки-запорозці. Монастир
називався «військовим» і відбував
певні повинності на користь війська.
З часом щодо цього між монастирем
і Кошем були певні незгоди.

Документи свідчать про численні
пожертви Запорозької Січі на ко-
ристь монастиря й козаків — книги,
церковне начиння, коштовності,
гроші тощо. У монастирі зберігалось
Євангеліє московського друку
1717 року з дарчим написом: «Сія
книга Євангеліє Господа Бога и
Спаса нашего Ісуса Христа данна
из Съчи Запорожской в память
предбудущія лѣта Боголюбивым все-
честием архимандритом Гавріилом
в монастирь Нефорощанский в цер-
ковь Успения, Пресвятыя Богоро-
дицы за игумена тоєй же обители
іеромонаха Гавриила Шишацкого,
1731 года сентября 19». Цей дарунок
надіслано, судячи з дати, із
Кам'янської Січі.

На виставці церковних старожит-
ностей Тринадцятого Археологіч-
ного з'їзду в Катеринославі експону-
валось Євангеліє, друковане 1735 ро-
ку, з таким написом: «Сіє Євангеліє
купленое за покойного Никифора
прозиваемого Рябошапку, знатного
товарища куреня Поповичевского за
отпущение грехов до монастиря
Свято-Успенского Нехворощан-
ского Заорільского, тццием высоце
в Богу преподобнѣйшаго отца архи-
мандрита Гавриила Яновского, того
ж монастиря вышеозначенного на-
чальника, ценою рублей 15 из
полтыною без серебра, 1740 года
месяца мая 6 дня».

На дзвіниці Здвиженської церкви
в Катеринославі: напередодні Жов-
тневої революції ще висів козацький
дзвін. Напис на ньому сповіщав:

*Горщик XVII століття підняли з
Орелі зовсім неушкодженим*

«Зделан сей звон до обители Нехво-
рощанской до храму Успения Бого-
матери особливим коштом Славного
Войска Запорожского атамана ко-
шового Павла Иванова, а в мона-
шестве тоєя ж обители Петра,
1754 года месяца октября 20 дня,
а весу в нем 23 пуда и фунтов 10, за

*Учасник експедиції історик
Олександр Олійник проводить
перші дослідження знахідок*

*Козацькі старожитності, знайдені
під час експедиції «Нехвороща-90»*

«ЩИРЕ БРАТСТВО» У

всякий фунт по девяти рублей, а всего кошту 200 40 и 3».

Дзвін виготовлено коштом Павла Козелецького, кошового отамана Запорозької Січі 1747 року⁴.

У листі від 21 червня 1773 року до військового судді Івана Глоби намісник Нехворощанського монастиря повідомляв: «Сего 1773 года июня 20 дня по повелениям Коша Войска Запорожского все здешнего Войскового Нефороощанского монастиря люди до последнего человека Лычковскою паланкою до кошения сена рады войсковою надобности на пятьдесят скирд, как на войсковых, так и на тех, как близь монастырского футора луках имеются, выгнаны...» Він скаржився, що монастирські люди, зайняті загальновійськовими роботами, не косять сіно для потреб монастиря⁵.

Після ліквідації Січі Нехворощанський монастир почав занепадати. Тут певний час доживали свій вік колишні запорожці. 1780 року в монастирі розташовувалося Катеринославське духовне правління, а 1786 року монастир було ліквідовано. На його території ще й потому стояли храми, келії, інші споруди. 1799 року з дозволу митрополита Новоросійського й Дніпровського Гавриїла соборну Успенську церкву перенесли до Нехворощанської Чернеччини, а на її місці у 1853 році поставили капличку. Невдовзі зникли й інші монастирські будівлі, згладилися захисні вали. Невисокий піщаний пагорб, що звався Монастирищем, став цвинтарем. Згодом і його пам'ятки — капличка, надгробки, хрести — почали зникати.

Фото Ігора Трипольського

ПРИМІТКИ:

¹ Нефороощанський Успенський монастирь. — Полтав. епарх. вedom., 1891. — № 23. — С. 921—922.

² Опись Полтавского полку реке Ореле (1731 г.). — М., 1909. — С. 18—29.

³ Полтав. епарх. вedom., 1891. — № 23. — С. 923.

⁴ Эварницкий Д. Запорожская старина. — Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе. — М., 1908. — Т. 2. — С. 67.

⁵ Центральний державний історичний архів УРСР, АКЗС. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 44.

«Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться ім'я твоє; нехай прийде царство твоє; нехай буде воля твоя...»

Молитва Господу могутнім речитативом лунала в дерев'яній XVIII століття

козацькій церкві святого Миколи, що на території Музею народної архітектури та побуту УРСР під Києвом. Службу правив священник Української автокефальної православної церкви Юрій Бойко. Він

У Запоріжжі створено Центр археології та історії Дніпра.

Його організатори – Український фонд культури, редакція журналу "Пам'ятки України", Запорізький обласний краєзнавчий музей та Запорізький річковий порт.

Це єдина в Україні установа, що розшукує, вивчає та дбає про збереження підводних скарбів нашої спадщини. Центр бере участь у виконанні міжнародного науково-комерційного проекту "Давній водний шлях "Із варяг у греки" – шлях діалогу, миру і взаєморозуміння у Європі". Одна з найважливіших програм Центру – "Затоплені Запорозькі Січі" – допоможе локалізувати місця знаходження колишніх козацьких столиць та вивчити їх.

Центр звертається до всіх музеїв, товариств УТОПіК, вузів, інших зацікавлених організацій республіки з пропозицією про співробітництво у дослідженні підводних пам'яток історії та культури.

Центр проводить також гідротехнічні обстеження, складає підводні карти.

Адреса Центру:
330600, м.Запоріжжя,
вул.Чекістів, 29

